Төртінші тізім.
Төртінші дәптер

330, №4. (7)

Көкше батыр.

1947 жылы Маңғыстау
экспедициясы жазып алған

~~1-16~~ 1-10б.

16б.

146

Көкше батыр Шыңғырлау торғай деген тауда отырады. Осыған жақын жерде қалмақ Сұлтанған деген Ханның елі болады. Сол Хан Көкшеге қабар жібереді: Ноғайлының батыры Көкше батыр болса. Сүйреттің тауында боламыз Ноғайларды жинап соғысам десе келсін. Одан қорқып қашса біздің қалмақтар барып елін шауып алады дейді. Осы қабарды айтып Ноғайға қабар салады. Бұл қабарына Ноғайлар келмей қалады. Осыған жақын жерде Сыпыра жырау сыт берме. Осының Көкше батыр шақырып алып. Ал жырау маған ақыл қос. Маған мына Сұлтанған соғысам деп шақырып отыр. Мен Ноғайға қабар салсам бірсі келмей отыр. Осыған не ақыл қосасың дейді. Сонда Сыпыра Көкшеге сөйлей бастады.

Ай, ер Көкше, ер Көкше
Ноғайлы ақылмен Көкше,
Бұл жерден аскер жинама.
Қобданың қалың жағасы
Сол жерде барды сұрасаң
Орақ, Мамай, Теміртас
Сұрасаң көмек беретін
Ноғайдың сонда баласы.
Қан Мамайға қабар сал
Адаммен айтып жіберсе.
Көкше ~~[illegible]~~ Саған еректі.
Қалмақпен олар жаулас
Сегіз жасар күнінен.
Сенің жалғыз дегенің.
Олар шыдай қалмасты.
Аршын шыдар тұра алмас
Бәрің ноғай елісің.
Жақын жерде ит қалмақ
Етектен алып жармасты.
Содан көмек сен алып
Қалмақтан сүтін кек алып
Жалғыз барғын ұрынба,
Сүтіне сен жауға [illegible]

Сыныраның бұл айтқанын ~~жоқ көріп~~ 21-б.
бір кісісі Жаңаға жалдатып алтын қоя берді.
осы хабарды Мамайға жеткізіп еді.
Мамайхан ~~...~~ Орақ ~~...~~ Жаңбыршы ұлы Телағыс
батыры Шаршы атты Сонда Мамай былай
бастады.

Орақпенен Телағыс
келдің батыр жанталап
аталарың ер көр~~кі~~
айтқаныңа енем қиналап.
Отырған жақын қалмақ ит.
батыр жалғыз болғансың
елді шауып алуға
кеңесіпті ~~...~~ деді жанталап.
осыдан бармай қалсақ біз
қалмақ ит көзін салмай ма.
малмен дүние қалпы.
Көкше жалғыз болғансың
ертіп қолға алмай ма.
Сатып салып байлардың
көп ішінде қалмай ма.
~~еріксіз қолға алмай ма.~~
Қатын бала жесірдің
көзінің жасы болмай ма.
Асыл туған ерлерім.
осы жауға барыңдар.
Жауға отпан салыңдар.
Душманның сағын сындырып.
Жерімен малы мүлкін.
Бөлісіп жатай алыңдар.
егер жер аз болса
Ноғайдан ~~...~~ жан ~~адам~~ таңыңдар.
Жолы болсын ерлерім
ерегескен дұшпанның,
~~...~~
үстінен өтіп жатыңдар.

Орақ ~~...~~ Жаңбыршы ~~ұлы~~ Телағыс
қасына 40 жер ертіп Көкшенің елін
келді

ер көкшенің отырған жеріне келіп
Қоңшының үйіне қонақ болып түстеніп
ер көкше бастап алып жөнеді.
Жөнеді ерлер жөнеді.
мінгені ақтасал бедеу
ауыздығымен алысып
тағасы жолмен тартысып
Дөңгелентіп жөнеді.
күні түні жол жүрді.
азғана елге мол жүрді,
Жирма бес күн болғанда.
сүйретінің ұзын тау
карасын сонда көреді:
басына таудың көз салса.
жүргені қаптап қалыңнау.
құмырсқадай қаптады.
Қарың униісі әскерде.
Дайярлана береді:
Дүсеңгі айтқан қабармен
Әсаның ұлы ахмет,
Батыр Алау ер Жәнет
Шыңтас үсеп шорекен
Сегіз кісі жолдасмен
бұларда жетіп келеді:
қаптаған жауды көреді:
көрті көңіл болеп:
[illegible]

сондатурып Айсаның ұлы ахмет
Кокшеге сөйлей бастады

Ай, ер кокше, ер кокше,
кара куырттай кайнаған
Калың жауды көр кокше
Айткан сізің кабармен.
Өшіге келдім мен кокше
Кетті кеше деген мен.
кейіге қымар деп сені.
артыңнан келіп отырмын
бұл ниетіме сен кокше
Сегіз кісі жолдас қасымда.
бәріде өңкей асылдар.
Алау батыр ер Әлеуі.
Шынтас ұлы торегат.
Асаның ұлы ер Абат,
Аджонас ұлы Жеңсе
біріңе біреу кем емес
Кем десеңіз жоқ емес
Кысылар кезең келгенде,
Мың кісі–бір кісі ~~болар~~
болар деген бір теңдес
Жиналған өңкей батырлар
колдарында / болаты асылдар.
үстерінде кілең көк темір
Ак сүңгі, найза өңгерген
Ұзын көпке шеңгерген
Тулпар мініп астына

екі батыр тең келген.
қайырлы болсын сапарың 3
жауға булар тигенде 148
107 Калмактар жаман сендегі
Токтай тұйілі тұрған булардың
көре сала. бір кісі аутреткенікі
таумен томен буларға қарай
жүре қой берді, көп узамай
келипте калды. буған карсы
ерлердің ішінен ер кокше де тағы
оған карсы жүре бастады
Кокше жақындан келіп сойлей
бастады:

біз қалмақтың ойі едің
елдегі байтақ ері едің
бұрын патшам жіберді
қабар алып қайтуға,
келеді деп ногай жүредің
урысуға келдің бе
32 күн жатып біз
келмеген соң ногайдың
еліне қарай жүруге
Мақдайланып тұрдық
және сізді корген соң
қабар ал деп жіберді
урыс ама болмаса,
урыспаяқ берікcін.
Калмак енді оңдырмас
оңтайланып келгенсің
озінің және кемпіріп
сегіз бірдей баласы
Ногайлыдан бурында,
жері мен алып елдері
білген сондай шамасы

4 6.
149

Сонда кокше сөйледі
Сөйлегенде бұй деді:
Біз текті сұрасаң
Біз ноғайдың елі едік,
елдегі байтақ ері едік
Мекенімді сұрасаң
Шыңғырлау тоқраттбасы еді
осы судың қасы еді.
Дүйінде калмактың,
Қобданың бойын жайлаған
едіге ұлы сынды батырдың
қалмақтанған кәпірді,
қуған жері осы еді.
Алла жолды оңғарса,
Мекенімді алармыз
елімде бүлік салармыз
Мен мейсінген ерізді
Қаратын оңға шалармыз
атадан аруақ қолдаса
атаның бұрын жүрген жол
тарылтармыз жерізді.
Көрсетермін көрімді
Сұлтан ғалы Қайдардың
орақ, мамай, Телағыс,
талай елін шапқанбыз
Қайдарын судай ағызып
оңайлан олжа тапқанбыз
Қырсық шалған ит қалмақ қып
Айдап айдал келген ғой.
әзірейл соңынан
бәріңізде ергенсің.

7.

52 кісі жолдасым
бәрінде құдай оңдасын
көптігенен қорыққан
52 кісі ~~бәрі ер~~ бәрі ер,
әр қайсысы мың кісі
олу екі кісі әкермен
Қалмақтың білдім оңбасын
ер болса келсін жекеге
Сұраймын қолқасын. 168

Осынысіті қалмақтың хабарынсы тұрған ~~жеріне~~ жеріне қайтып кетті. барып патшаға Қытайдың патша үлкен ~~Ақ~~ жол мен кісі деп Атқа мініп бергенде үлкен баласы "Қайнас" әдке. мен барайын сіз бармаңыз деді. ер көкше жүлгі шұрған жерінде тұра берді. Сонда ер көкше Атының Ат-тұрманын бекіте бердіде өзіне өзі сөйлей бастады,

Жасаған алла жанне
жаудан жақсы келдіенді
қимылдайтын жер келді.
Алла салар оңдаса
жүйелер қолдаса,
Ақ сүңгіні алайын
Ұтылмасынба бір құлдан
балдағынан қанға малайын
көкірегі өскен ер екен
алтын сапты алмасмен
көкірегін жарайын,
көңілін сүтін табайын.
Көкшенің мінген тарлан ат
Астында қарт п ойнады

W бастарда кічен дулаға
Күмістей болып жайнады
келжатқан жауды көргенсоң
~~жау~~ [ер] қаруға бес қару
бәрін тегіс сайлады
Келе жатқан Кәрірде
Қаттпайтуғын ер екен
өзі үлкен неме екен
Көкірегі өсіп Шалқайып
Ер дегенге ері жур екен
Келе Калмак сөйледі
сөйлегенде би деді
Келдіңбе Жаңғы Ноғайым
алуыма оңайым
еркессең мені мен
Жонаңдарп тасна жонайын.
Шаңқып тайын көзіңді
өлтірейін өзіңді
астыңа мінген тарлан ат
устіндегі кару киімің
ақысыз пулсыз алайын
артыңа ерген әскерге
~~жаңғы~~
қозғамаяк басқаны
жалғыз озім ой салайын
Қайтпайтуғын көкше ~~бол~~ [болсаң] ер,
жолым үлкен ағамын,
кезегімді енді бер
тынымда сосын көр !!
~~деп кез~~ уеп еді көкше Қалмақтың кезегін
берін тарлан аттың басын тартып ал
Қакшайып турды.

Атайындеп қалмақ оқталды,
Қарамсаққа қол салды
бір салғанда мол салды
Сауыт бұзар оқ алды,
Қақ жүректің тұсы деп
Өлер жердің осы деп
кезеп қалмақ оқ атты
Көкшенің мінген тарлан Ат
бұға жата қалады
Оғы өтпей қалмақтың
көкірегі жанады
тағы кезеп оқ атты
одан қарғып ат/асты.
тағы кезеп тағы атты
бұлтарып ат кетіпті
қапталдан оғы өтіпті
сонда қалмақ қашады
Көкшедей батырдың
Аруағы асады,
келген жауы қашқансоң
қайраты судай тасады,
Қайнастайын кірді
Шашақты болат найзамен
Ақ сауыттың сыртынан
Ажал ~~[illegible]~~ оқтың тұсы деп,
Өлер жері осы деп
батыр Көкше шаншады
Арқаға найза кіргенсоң
Аттан қалмақ құлады,
өгіздейін өкіріп
Көкше түсіп атынан
Өңешке қанжар тығады,

6
~~151~~

жысчалғаның бұның көргенсоң
тағы шаттың біреуі
тағы тұрды ер көксе
бұзылмастан реңі
Дулығасы шалқаты
Атылы бір жылмастан
тұрды батыр талтайып
~~батыр дегеа~~
Ақ сүңгі найза қолында
тарлан атқа ойнатқан
бір шабысқа тоймаған.
Келді тағы біреуі
інісі екен Қайнастың
келіп тағы сөйледі
Өлімшенде бидеді
Менің атам Жайнасты
ағам еді Қайнасты
Абайсыз қалдырды,
аянқан шалдырды.
Жеңдім деп қоғай тұрмысаң
Шайдыраттым бастан бажыңды
сындырармын сағыңды
өлім іздеп жүрсең сен
өлім саған табылды
деп бір қалмақ тұтылды
Қылыштары жарқылдап
дүбірі шабысты
лок ~~шарес~~ нені нардай қағысты
қылыштары сартылдап
қылышы қалдырмайтыңды
найзаласты шанысты
шанышқанға шыдамай
аттан түсе қалысты

11 ~~Күні~~ жағаласып алысты 7 ~~152~~

бірін бірі алаалмай
алуға аила таба алмай
Жағаласып салысты
бірін бірі бағысып
күні ~~түні~~ сегіз күн
терін жоутып қан ішті
бір мезгілдер болғанда
күн бір түске толғанда
қалмақтың ері Жапнастың
тізесі сонда бүгілді
аяғы жерге ілінді
? Жапнастанып батырдың
Желкесіне тура мінеді
алтын сапты қанжар мен
тамағынан тілді
қол аяғын байлады
кірерге көрін сайлады
Ағасының қасына
апарып мұны жайлады
өлтіргенсоң ердің екеуін
Қайратыбыр ердің қайдана 297

бұл жерде батырдың қылышсыз қалғанын
қалмақтар көріп бірақ бата алмай
енді жесі. екі баласы өлгенсоң
өлгенін көзі көргенсоң балаға шыдай
алмай сар тулпарға үш сүрініп
барып зорға мінді.

олар ол жақтан шыққанда бұл жақтан.
Орақ батыр жүре қоя берді көкшеге келіп
Ер көкше шаршадыңғой, енді кезегіңді
Маған бер деді: көкше қатпын барып
тобқа қосылды, бүйтіп тұрғанда
Сұлтанғали қалмақта келіп Орақтың
қасына сөйлей бастады.

қалмақ келе сөйледі:
сөйлегенде бы деді:
Ай Ит ноғай ит ноғай
Алысма дайяр сен оған.
Бұдан бұрн ноғайменен
Алдың жесір біз талай
екі / бала өлгенсоң
бір ноғайдың қалысқан.
шықтым өзім шыдамай.
екі бірдей баланың
24 жылік санына
24 ноғай шаламын.
Қырайын деп келдім ұзамай.
Болсаң батыр ноғайсың
кезегіңді бересің
Қайратты сосын көресің
Қан тартып келіп тұрғаңғой.
Көп ұзамай өлесің.

13

сонда Орақ сөйледі.
Сөйлегенде биледі.
Біздің текті сұрасаң
біз Ноғайдың елдедік.
елдегі баштақ ерідедік
Еректескен душпан тап болса
жеріміз кетті деп едік.
Ижскен батырлардың
қалды өлі жекей.
Ерде бірге жатуға
іздеп соңыг келгенің.
Жасың үлкен атасын
Кезегіңді аласың.
Қолыңда алла оңдаса
жүйесер колдаса
Ноғайдан қаза табарсың
Қалмақ, сонда Долдайды
іннен садақ колға алды
қорамсаққа кол салды
коза жауын оқ алды.
Орақтайын батырды
атайын деп қозғалды.
Орақтайын батырды
қақ жүректің басынан
алтын ердің қасынан
олер жерің Осыдан
толғап атып қалады
Ораққа оғы барады
оғы тура барсада
өте алмай оғы таяды
тағы атын жарады
тағы оғы алмай қалады

тағы бірін тағы атты
өте алмай оқ жер соқты 9
Сонымен қалмақ үш атты
үш оқты бірден босатты ~~154~~
Орақта сонда қозғалды
атайын деп оңдалды
садағын ода қолға алды
қорамсаққа қол салды
Козы жаурни оз алды
Қалмақ ердің қасын деп
өлер жердің осы деп
толған тартып қалады
Қалмаққа оға ~~барады~~ өтеді.
ар жағында бір төбе
тостағандай төңкерлі
ол төбесіде кетеді
қалмақ сонда күледі
баладай болып жылады
Өлгенін жанының қорғансоң
айнала тауды қаптаған
қал~~мақ~~ қалмақ етекке
соғысуға шубады
?
орақтайын ердің 13
қал~~мақ~~тың атын қаруын
кокшеге тартып қылады.
алып кокше қылышын
~~Б~~еліне ~~ж~~ұстап буады
сонда кокше сойледі
сойлегенде би деді:
Эй ерлерім, ерлерім
бәріңде тұлпар ер ме едің.
қаптаған қалмақ қалмақтың

Күш көрсестер жер келді.
сегіз мың қалмақ бар екен.
қалмақ ноғай арасы
Сынасар кайрат жез келді.
~~арман~~ атаның енді: қалмақтар.
қалмақтың олді басшысы
жеңермiз деп білаймын
қалмақтардың кошенсат
жаудан бетті бурмалық
депбір ерлер кеңесті.
кокшенің айтқан бул сөзін
бүгін ерлер жоңдесті.
қалмақтар жүрді шубалып
атбаралардың шығарып
калмақта жақын келгенсоң
Аладен ерлер улітында.
~~қылыш~~
кокшеден батырың
колынын алып колына
оңды солды сермеді.
келген жақын қалмақты
бута курлы қарады. ч
орак непен талағас
Айсаның Ула ахмет.
Алау батыр, ер әмет,
ерлерде бар да кереметт
қанда тогил қанінік
Аруақ бөтын керледі.
Калмақтар жаман қырылды.
қан сасаған кырдың ішінен
жасын тауын жүре алмай
біріне бірі сүріңд

16. 10

155

Қырғынды бұндай көргенсоң
Қанның күтсу баласаң
Шоқып Жайғыз қашады
ерлердің тысқ басада
шынтас ұлы Төрехан
Ақтанаудай тұлпармен.
Әйдем жерге апармай
ақ сүңгіні қолға алып
ашу кернеп долданып
желкелікте шаншады
Қоржидан қалмақ құлады.
52 батырлар ~~қал~~
Қалмақтың елін қан қылды
бытаратып ерлерін
өлігін үйіп жал қылды.
32 күн соғыста
8 мыңдай әскерден.
2 мыңдай қалыпты
одан қашып Иртне
ерлер қуып барыпты

еліне барып тағы соғысып елін
қондырып алып мал дүние мүлкін
алып еліне қайтады, 52 екі кісіден
9 кісі өлді.

429

Өлеңнің томы

Институт языка и литературы
Академии наук Казахской ССР
Фонды рукописей
24-12 1947 г.
Инв. № 584

Шамалы

"Ғылым ордасы" РМК
Орталық ғылыми кітапхана
00536577